

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-26>

УДК 332:314.3

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

THE IMPACT OF MIGRATION PROCESSES ON THE ECONOMY OF UKRAINE

Горбань Світлана Федорівнакандидат технічних наук, доцент,
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0666-6914>**Біленко Олена Вікторівна**кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1254-4588>**Трубнік Тетяна Євгеніївна**кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0467-8930>**Gorban Svitlana, Bilenko Olena**

National University «Zaporizhzhia Polytechnic»

Trubnik Tetiana

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Метою дослідження є аналіз впливу міграційних процесів на економіку України. Основним завданням є визначення поточного стану міграції в Україні та її впливу на економічні показники країни, включаючи ВВП, рівень зайнятості, інфляцію та інвестиційний клімат. Для досягнення цієї мети в дослідженні використовується поєднання кількісних та якісних методів, включаючи статистичний аналіз та експертні інтерв'ю. Результати дослідження показують, що війна, яка триває в Україні, а також пов'язане з нею переміщення людей мали значний негативний вплив на економіку країни. Зменшення чисельності населення та робочої сили призвело до скорочення споживчого попиту та виробництва, а також зменшення податкових надходжень. Відсутність іноземних інвестицій та обмеженість експортних можливостей ще більше посилили ці проблеми. Війна в Україні призвела до серйозних демографічних та економічних наслідків для країни, і для пом'якшення негативних наслідків необхідно вжити негайних заходів. Необхідно розробити довгострокову стратегію для підтримки демографічного та економічного розвитку країни, включаючи політику, спрямовану на залучення інвестицій, створення робочих місць і підтримку міграції. Пріоритетами такої політики мають стати утримання робочої сили, залучення іноземних інвестицій та покращення інвестиційного клімату. Крім того, пропонується, щоб уряд України визначив пріоритетом інвестиції в освіту та професійну підготовку для підвищення кваліфікації робочої сили та сприяння розвитку підприємництва. Результати цього дослідження є актуальними для політиків, економістів та власників бізнесу, які зацікавлені в розумінні впливу міграції на економіку України. Рекомендації можуть бути використані для розробки ефективної політики, спрямованої на пом'якшення негативних наслідків міграції та сприяння економічному зростанню.

Ключові слова: міграція, війна, економічний розвиток.

The purpose of the study is to analyze the impact of migration processes on the Ukrainian economy. The main task is to determine the current state of migration in Ukraine and its impact on the country's economic indicators, including GDP, employment, inflation and investment climate. To achieve this goal, the study uses a combination of quantitative and qualitative methods, including statistical analysis and expert interviews. The results of the study show that the ongoing war in Ukraine and the related displacement of people have had a significant negative impact on the country's economy. The decline in population and labor force has led to a reduction in consumer demand and production, as well as lower tax revenues. The lack of foreign investment and limited export opportunities further

exacerbated these problems. Based on the conducted research, it can be concluded that the war in Ukraine had a significant impact on the demographic and economic situation in the country. The ongoing military conflict since 2014 and the recent invasion in 2022 have led to a sharp decline in the population, which is projected to reach 26 million by 2060. The migration crisis has led to a decrease in the number of the working-age population and an increase in the number of pensioners and persons with disabilities, which creates significant challenges for the country's economy. The war in Ukraine has had serious demographic and economic consequences for the country, and immediate action is needed to mitigate the negative effects. A long-term strategy should be developed to support the country's demographic and economic development, including policies aimed at attracting investment, creating jobs, and supporting migration. The priorities of such policies should include retaining the labor force, attracting foreign investment, and improving the investment climate. In addition, it is suggested that the Ukrainian government should prioritize investments in education and training to improve the skills of the labor force and promote entrepreneurship. The findings of this study are relevant for policy makers, economists, and business owners interested in understanding the impact of migration on the Ukrainian economy. The recommendations can be used to develop effective policies aimed at mitigating the negative effects of migration and promoting economic growth.

Keywords: migration, war, economic development.

Постановка проблеми. Вплив міграційних процесів на економіку України є надзвичайно актуальною темою для наукових досліджень, особливо в контексті останніх подій та триваючої війною з Росією. Україна, як і багато інших європейських країн, переживає стрімке скорочення населення, яке посилюється війною та міграцією. Ця робота має на меті проаналізувати наявні дані про міграцію та її вплив на економіку і структуру населення країни.

Демографічний спад в європейських країнах спричинений різними факторами, такими як низька народжуваність, старіння населення та міграція. У випадку України війна значно прискорила цей спад, вона змусила мільйони українців покинути свої домівки, що призвело до внутрішнього та зовнішнього переміщення. Міграційний процес вплинув на ринок праці, соціальні послуги та загальну економічну ситуацію в країні.

Згідно з наданими даними, понад 20 мільйонів громадян України з різних причин були змушені переїхати з місць свого постійного проживання або наразі проживають на тимчасово окупованих територіях. Більшість внутрішньо переміщених осіб (ВПО), мобілізованих осіб або мешканців тимчасово окупованих територій перебувають у працездатному віці, втративши свої довоєнні робочі місця.

Аналітичні дані свідчать, що війна призвела до втрати роботи від 5 до 15 мільйонів українців працездатного віку. Підрахувати рівень безробіття під час активної фази війни практично неможливо, але навіть найоптимістичніший сценарій передбачає, що він у кілька разів вищий, ніж у 2020 році, коли була пандемія COVID-19.

Це дослідження має на меті вивчити вплив міграції на економіку України, з особливим акцентом на ринок праці, соціальні послуги та загальну економічну ситуацію. Вивчаючи

наявні дані, спробуємо зрозуміти масштаб проблеми та її наслідки для майбутнього країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років було проведено багато досліджень, присвячених аналізу міграційних процесів в Україні, їх причин та наслідків. Подра О. та Петришин Н. [1] проводять глибокий аналіз міграційних процесів в Україні, висвітлюючи фактори, що зумовлюють міграцію, та їхній вплив на соціальний та економічний ландшафт країни. Голота Н., Михайлов Р. та Машталір М. [2] досліджують правові аспекти впливу цифровізації на міграційні процеси. Томашук І. і Болтовська Л. [3] зосереджуються на глобалізації світової економіки та її впливі на міграційні процеси. Попик О. [4] досліджує екологічні та економічні аспекти міграційних процесів, підкреслюючи важливість врахування екологічних наслідків міграції з метою розробки сталих рішень для подолання викликів, які вона створює. Швець М. і Задаля Д. [5] розглядають поняття і типи суб'єктів, залучених до міграційних процесів, надаючи всебічний огляд різних зацікавлених сторін та їхніх ролей у ширшому контексті міграції. Щербанюк О. [6] розглядає міграційні процеси та подолання кордонів, зосереджуючись на діапазоні переміщень та викликах, з якими стикаються мігранти при перетині міжнародних кордонів. Сімахова А. та Церковний І. [7] аналізують соціальний аспект міграційних процесів в Україні в умовах війни. Вони підкреслюють важливість розуміння соціальних наслідків широкомасштабної міграції та необхідність розробки цілеспрямованої політики і систем підтримки для вирішення проблем, з якими стикаються переміщені особи. Кудин С. І., Федик М. В. [8] здійснюють дослідження практики управління людським капіталом в умовах соціально-

економічної кризи, спричиненої пандемією COVID-19.

Найважливіша література про міграційні процеси в Україні охоплює різні аспекти, починаючи від причин і наслідків міграції до правових, економічних і соціальних аспектів цього явища. Ознайомлення з цими дослідженнями дає змогу отримати комплексне розуміння викликів і можливостей, які міграція створює для України, а також сформулювати більш обґрунтований погляд на майбутнє економіки та суспільства країни в умовах поточного воєнного стану.

Мета статті – показати вплив міграційних процесів на економіку України; визначення ймовірних демографічних змін, причин та основних тенденцій зростання зовнішньої трудової міграції; визначення позитивних та негативних наслідків міграційних процесів на економічне післявоєнне відновлення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками країни Східної Європи переживають значні міграційні тенденції, зумовлені насамперед економічними, соціальними та політичними факторами. Основні моделі включають внутрішню та зовнішню міграцію, причому остання часто включає переїзд до країн Західної Європи. Поширеним мотивом міграції є пошук кращих економічних можливостей і підвищення рівня життя. У країнах Східної Європи також спостерігається приріст міграції через політичну нестабільність, конфлікти та трансформаційні процеси, що відбуваються в регіоні.

Що стосується України, то за останні два десятиліття країна пережила різні міграційні моделі, які можна умовно поділити на чотири основні етапи:

1. *Ранній період після здобуття незалежності (1991–2004 рр.).* Цей етап характеризувався значною внутрішньою міграцією, насамперед із села в місто, а також виїздом значної кількості українців за кордон, переважно в Росію та інші країни СНД. У цей період спостерігався високий рівень трудової міграції, коли велика кількість українських працівників шукала можливості працевлаштування в сусідніх країнах.

2. *Інтеграційний період (2004–2013).* У цей час в Україні продовжувала відбуватися внутрішня міграція, зокрема, з села в місто. Однак країна також спостерігала зростання зовнішньої міграції, особливо до країн Західної Європи, внаслідок розширення Європейського Союзу та запровадження безвізового режиму для громадян України. Цей період

характеризувався зростанням трудової міграції, коли багато українців шукали роботу в Польщі, Італії, Іспанії та інших країнах ЄС. Крім того, Україна стала транзитною країною для мігрантів з Азії та Африки, які намагалися потрапити до Західної Європи.

3. *Окупаційний період (2014–2021).* Військові операції на сході України суттєво вплинули на міграційні моделі всередині країни. Внаслідок бойових дій з'явилася велика кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО), багато українців покинули зони війни в Донецькій і Луганській областях. У цей період також зросла еміграція: українці шукали притулку в сусідніх країнах, насамперед у Польщі та інших державах ЄС. Трудова міграція продовжувала залишатися важливим фактором, оскільки все більше українців шукали можливості працевлаштування за кордоном.

4. *Воєнний період (24 лютого 2022 р. – дотепер).* Російсько-українська війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року, мала глибокий вплив на міграційні процеси в Україні. Масштабні військові дії та масштабні руйнування призвели до масового переміщення людей, мільйони українців покинули свої домівки в пошуках безпеки всередині країни або за її межами. У цей період значно зросла кількість біженців і шукачів притулку, причому українці шукають захисту в сусідніх країнах, зокрема в Польщі, Угорщині, Словаччині, Румунії та Молдові, а також в інших державах-членах Європейського Союзу.

Війна також вплинула на внутрішню міграцію, оскільки багато українців були змушені покинути свої домівки через бойові дії, часто переїжджаючи до безпечніших районів у західній і центральній частинах країни. Український уряд і різні міжнародні організації працюють над наданням гуманітарної допомоги та підтримки переміщеному населенню, включаючи надання притулку, продуктів харчування та медичної допомоги.

Отже, нинішній військовий період кардинально змінив міграційні моделі в Україні, оскільки війна спричинила масове переміщення населення та значне зростання кількості біженців і шукачів притулку. Ця ситуація створила величезний тиск як на український уряд, так і на міжнародне співтовариство з метою подолання гуманітарної кризи та надання підтримки тим, хто постраждав від бойових дій, що тривають.

Сьогоднішня статистика щодо міграційних потоків узагальнена у табл. 1.

Таблиця 1

Міграційні процеси України в період війни 2022 року

Категорія	Кількість людей	Джерело
Внутрішньо переміщені особи (ВПО)	> 7 мільйонів	УВКБ ООН та МОМ
Біженці та шукачі притулку	9,567,033	УВКБ ООН
Маятникові транскордонні переміщення	3,793,403	Міжнародна організація з міграції (МОМ)
Громадяни України за кордоном	> 2 мільйони	Міжнародна організація з міграції (МОМ)
Населення на тимчасово окупованих територіях (ТОТ)	> 1,5 мільйона	УВКБ ООН та МОМ
Мобілізоване населення в Україні	Понад 1 мільйон	Міністерство оборони України

Джерело: систематизовано авторами [9]

Війна, що триває в Україні, має значні наслідки для демографічного розвитку країни. У 2023 році населення України скоротилося до 33 мільйонів осіб, що є суттєвим зниженням порівняно з попередніми роками. Ця тенденція до скорочення викликає занепокоєння щодо довгострокових демографічних перспектив країни.

До війни демографічні прогнози показували поступове зменшення населення країни. У 2014 році населення становило 45 245 тис. осіб, зменшившись до 44 396 тис. осіб у 2020 році. Довоєнні прогнози передбачали подальше скорочення до 43 646 тисяч до 2025 року і, зрештою, до 36 618 тисяч до 2060 року.

Як видно з графіку, війна суттєво змінила ці прогнози. Скориговані дані щодо чисельності населення на 2025 рік свідчать, що населення зменшиться до 33 500 тисяч, що є значним скороченням порівняно з довоєнними прогнозами. До 2030 року очікується, що чисельність населення становитиме 32 825 тисяч, і вона продовжить зменшуватися, досягнувши 31 328 тисяч до 2040 року, 30 618 тисяч до 2045 року, 29 869 тисяч до 2050 року, 29 028 тисяч до 2055 року і, врешті-решт, 28 106 тисяч до 2060 року.

Ці скориговані цифри свідчать про те, що війна прискорила скорочення населення в Україні. Якщо нинішня ситуація збережеться, то до 2060 року населення країни може скоротитися до 26 мільйонів осіб, що значно нижче за довоєнні прогнози. Ця демографічна криза є серйозним викликом для довгострокового соціально-економічного розвитку України, яка бореться з наслідками війни та її впливом на населення країни.

Значні зміни в структурі населення України внаслідок війни, що триває, матимуть глибокі

наслідки для економіки країни. Щоб більш детально дослідити ці зміни, варто врахувати, що станом на 2022 рік в Україні налічувалося 10 841 117 пенсіонерів. Війна, що триває, призвела до переміщення молодих людей, що загострює проблему старіння населення. Зі зменшенням кількості економічно активного населення країна зіткнеться з низкою викликів у підтримці економічного зростання та забезпеченні соціального добробуту своїх громадян.

На основі зазначених вище демографічних змін, що викликані впливом міграційних процесів, можна спрогнозувати наступні зміни в економіці.

За даними Світового банку, очікується, що до кінця 2023 року приватне споживання скоротиться на 50% порівняно з минулим роком. Це явище, а також обмеження можливостей експорту української продукції, негативно впливає на інвестиційний клімат [9].

Рівень прямих іноземних інвестицій в Україну сьогодні становить 0%. В умовах війни показник не змінюватиметься, хоча в період післявоєнного відновлення притік прямих іноземних інвестицій буде прискореним [9].

Податкові надходження до державного бюджету зменшуються, а витрати на додаткові соціальні видатки зростають. Наприклад, сума виплат для тимчасово переміщених осіб перевищує 14 млрд грн на місяць [9].

В умовах війни та міграційної кризи спрогнозувати співвідношення податкових надходжень до ВВП на найближчі рік-два практично неможливо [9].

Уповільнення зростання ВВП. В умовах скорочення робочої сили та старіння населення зростання ВВП, ймовірно, сповільниться. Міжнародний валютний фонд (МВФ) прогнозує, що в 2024 році реальний ВВП

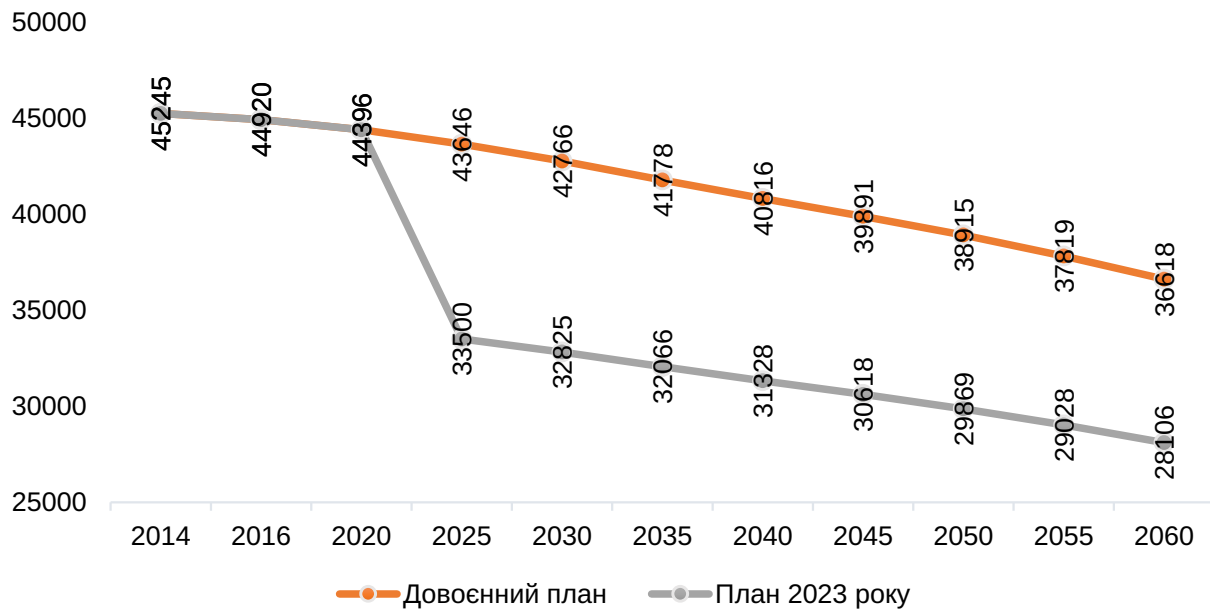

Рис. 1. Планові та скореговані планові показники кількості населення України

Джерело: розрахунки авторів на основі [1]

України зросте на 4,1%, а в 2025 році економічне зростання прискориться до 6,4% [10].

Криза ринку праці. Зменшення кількості населення працездатного віку призведе до дефіциту кваліфікованих працівників, що може призвести до підвищення заробітної плати для тих, хто залишиться. Однак це також може призвести до зниження продуктивності та збільшення витрат для бізнесу. МВФ прогнозує, що кількість робочої сили в Україні до 2050 року зменшиться на 30% [11].

Охорона здоров'я. Старіння населення означає збільшення попиту на медичні послуги, що створить додатковий тиск на систему охорони здоров'я. Всесвітня організація охорони здоров'я прогнозує, що до 2050 року частка населення старше 65 років зросте до 31,5%, що значно збільшить попит на медичні послуги [12].

Соціальне забезпечення. Зі зростанням кількості пенсіонерів та скороченням робочої сили система соціального забезпечення може опинитися під тиском. МВФ прогнозує, що старіння населення збільшить державні витрати на пенсії та охорону здоров'я [13].

Загалом, демографічні зміни в Україні, ймовірно, матимуть значний вплив на економіку та суспільство в цілому. Уряду та приватному сектору необхідно буде адаптуватися до мінливого ландшафту та розробити політику і стратегії для пом'якшення негативних наслідків і максимізації потенційних переваг.

Для запобігання майбутнім економічним кризам в Україні уряд міг би розглянути мож-

ливість впровадження наступних рекомендацій, що ґрунтуються на міграційній та демографічній політиці:

- *Заохочувати імміграцію кваліфікованих працівників.* Для того, щоб компенсувати втрату економічно активного населення внаслідок міграції, уряд міг би зосередитися на залученні кваліфікованих працівників з інших країн. Цього можна досягти шляхом запровадження цілеспрямованої імміграційної політики, наприклад, прискореного розгляду візових заявок для кваліфікованих працівників або створення стимулів для бізнесу наймати та навчати працівників-іммігрантів.

- *Розвивати вітчизняну робочу силу.* Уряд може інвестувати в освітні та навчальні програми для розвитку вітчизняної робочої сили, особливо в секторах, які відчувають дефіцит робочої сили. Це допомогло б зменшити залежність від іноземних працівників і створити більше можливостей для працевлаштування українців.

- *Покращити соціальні послуги.* Надання кращих соціальних послуг, таких як охорона здоров'я та освіта, може заохотити людей залишатися в Україні, а не мігрувати до інших країн у пошуках кращих можливостей. Це також може допомогти залучити іммігрантів, які шукають хорошу якість життя та соціальних послуг.

- *Заохочення зростання населення.* Уряд може впроваджувати політику, спрямовану на заохочення зростання населення,

наприклад, пропонуючи стимули для подружніх пар мати більше дітей або покращуючи підтримку сімей з дітьми. Це могло б допомогти збільшити кількість робочої сили та компенсувати демографічні виклики, з якими стикається Україна.

– *Усунути політичну нестабільність.* Війна, що триває в Україні, спричинила поглиблення економічної кризи. Уряд повинен працювати над вирішенням ситуації і сприяти стабільності в країні. Це допоможе залучити іноземні інвестиції та сприятиме економічному зростанню.

Реалізуючи цю політику, Україна могла б зменшити негативний вплив міграції та демографічних змін на економіку і запобігти майбутнім економічним кризам.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що війна в Україні суттєво вплинула на демографічну та

економічну ситуацію в країні. Військовий конфлікт, що триває з 2014 року, та нещодавнє вторгнення у 2022 році призвели до різкого скорочення населення, яке, за прогнозами, досягне 26 мільйонів до 2060 року. Міграційна криза призвела до зменшення кількості населення працездатного віку та збільшення кількості пенсіонерів та осіб з інвалідністю, що створює значні виклики для економіки країни.

Зменшення чисельності населення призвело до скорочення приватного споживання, експорту та іноземних інвестицій. Скорочення податкових надходжень і збільшення соціальних витрат також призвели до економічної кризи. Для запобігання майбутній економічній кризі вкрай важливо впроваджувати міграційну та демографічну політику, спрямовану на вирішення проблем, висвітлених у цьому дослідженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Подра О., Петришин Н. Міграційні процеси в Україні: обсяги, причини та наслідки. *Economic Analysis*. 2021. Volume 31. No. 3. URL: www.econa.org.ua.
2. Голота Н. П., Михайлов Р. І., Машталір, М. О. Вплив цифровізації на міграційні процеси: правові аспекти. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/257>.
3. Томашук І., Болтовська Л. Міграційні процеси у контексті глобалізації світової економіки. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-50>.
4. Попик О. Екологічно-економічні аспекти міграційних процесів. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-39>.
5. Швець М., Задаля Д. Поняття та види суб'єктів міграційних процесів. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу : зб. тез доповідей III Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 60-річчю Хмельницького національного університету, 17 квітня 2022 р. Хмельницький : ХНУ, 2022. URL: https://pravo.khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/26/zbirnyk_2022.pdf#page=257.
6. Щербанюк О. В. Міграційні процеси та подолання кордонів: діапазони переміщення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Т. 2 № 73. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/269005>.
7. Сімахова А. О., Церковний І. О. Міграційні процеси в Україні в умовах війни: соціальний аспект. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4(102). С. 61–64. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-4\(102\)-61-64](https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102)-61-64).
8. Кудин С. І., Федик М. В., Фурман Д. Г. Управління людським капіталом в умовах пандемічної нестабільності. *Наукові перспективи*. 2022. № 4(22). С. 194–207. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-194-207](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-194-207).
9. Стародубов О. Міграційна криза – масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361562/>
10. Жирій К. У Нацбанку розповіли, що буде з ВВП України в найближчі роки. *Уніан*. 2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/u-nacbanku-rozpozvili-shcho-bude-z-vvp-ukrajini-v-nayblizhchi-roki-12123285.html>.
11. Кількість робочої сили в Україні до 2050 року зменшиться на 30%. *Inventory*. 2019. URL: <https://investory.news/kilkist-robochoi-sili-v-ukraini-do-2050-roku-zmenshitsya-na-30>.
12. Ненароджене економічне зростання. *UIFuture*. 2021. URL: <https://uifuture.org/publications/dopovid-nenarodzhene-ekonomichne-zrostannya>.
13. Центр Разумкова. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. 2017. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>.

REFERENCES:

1. Podra, O., & Petryshyn, N. (2021). Mihratsiyni protsesy v Ukrayini: obsyahy, prychny ta naslidky [Migration processes in Ukraine: volumes, causes and consequences]. *Economic Analysis*, 31(3). [in Ukrainian]
2. Holota, N. P., Mykhailov, R. I., & Mashtalir, M. O. (2023). Vplyv tsyfrovizatsii na mihratsiyni protsesy: pravovi aspekty [The impact of digitization on migration processes: legal aspects]. *Akademichni Viziji*, (17). Retrieved from: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/257>. [in Ukrainian]
3. Tomashuk, I., & Boltovska, L. (2022). Mihratsiyni protsesy u konteksti hlobalizatsiyi svitovoyi ekonomiky [Migration processes in the context of globalization of the world economy]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (40). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-50>. [in Ukrainian]
4. Popik, O. (2022). Ekolohichno-ekonomichni aspekty mihratsiynykh protsesiv [Ecological and economic aspects of migration processes]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (36). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-39>. [in Ukrainian]
5. Shvets, M., & Zadalya, D. (2022). Poniattya ta vudy subyektiv mihratsiynykh protsesiv [Concepts and types of migration process subjects]. *Harmonizatsiya zakonodavstva Ukrayiny z pravom Yevropeyskoho Soyuzu: zb. tez dopovidey III Vseukrayinskoyi naukovoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 60-richchiu Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, 17 kvitnya 2022 r.* Khmelnytsky: KhNU. Retrieved from: https://pravo.khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/26/zbirnyk_2022.pdf#page=257. [in Ukrainian]
6. Shcherbaniuk, O. V. (2022). Mihratsiyni protsesy ta podolannya kordoniv: diapazoni peremishchennia [Migration processes and overcoming borders: ranges of movement]. *Naukovy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, 2(73). Retrieved from: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/269005>. [in Ukrainian]
7. Simakhova, A. O., & Tserkovnyi, I. O. (2022). Mihratsiyni protsesy v Ukrayini v umovakh viyny: sotsialnyi aspekt [Migration processes in Ukraine in the conditions of war: social aspect]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannya*, 4 (102), 61–64. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-4\(102\)-61-64](https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102)-61-64). [in Ukrainian]
8. Kudyn, S., Fedyk, M., & Furman, D. (2022). Upravlinnia liudskym kapitalom v umovakh pandemichnoi nestabilnosti [Human capital management in the conditions of pandemic instability]. *Naukovi perspektyvy*, 4(22), 194–207. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-194-207](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-194-207). [in Ukrainian]
9. Starodubov, O. (2022). Mihratsiyna kryza – masshtab, ekonomichni naslidky i shliakhy podolannia [Migration crisis – scale, economic consequences and ways to overcome]. *Ukrayinska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361562>. [in Ukrainian]
10. Zhirii, K. (2023). U Natsbanku rozpovily, shcho bude z VVP Ukrainy v nayblyzhchi roky [The National Bank revealed what will happen to the GDP of Ukraine in the coming years]. *Unian*. Retrieved from: <https://www.unian.ua/economics/finance/u-nacbanku-rozpovili-shcho-bude-z-vvp-ukrajini-v-nayblizhchi-roki-12123285.html>. [in Ukrainian]
11. Kilkist robochoi syly v Ukraini do 2050 roku zmenshyt'sya na 30% [The number of workforce in Ukraine will decrease by 30% by 2050]. *Inventory*. (2019). Retrieved from: <https://inventory.news/kilkist-robochoi-sily-v-ukraini-do-2050-roku-zmenshitysya-na-30>. [in Ukrainian]
12. Nenarodzhene ekonomichne zrostannia [Unborn economic growth]. UIFuture. (2021). Retrieved from: <https://uifuture.org/publications/dopovid-nenarodzhene-ekonomichne-zrostannia>. [in Ukrainian]
13. Tsentrazumkova. (2017). Finansovi, sotsialni ta pravovi aspekty pensiinoi reformy v Ukraini [Financial, social and legal aspects of pension reform in Ukraine]. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>. [in Ukrainian]